

Η συμβολή του Τουρισμού στην ελληνική οικονομία το 2020

1^η εκτίμηση (προσωρινά στοιχεία) – Νοέμβριος 2021

Δρ. Άρης Ίκκος, ISHC
Επιστημονικός Διευθυντής, INSETE

Σεραφείμ Κουτσός
Αναλυτής

INSETE

INTELLIGENCE

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	3
Ο Τουρισμός ως "οριζόντια" δραστηριότητα	3
Ο Τουρισμός ως Δραστηριότητα στην Ελλάδα	3
Στόχος της παρούσας μελέτης	3
Η πανδημία του κορονοϊού και η επίδραση της στον τουρισμό	4
Σύνοψη	5
Εισερχόμενος Τουρισμός	6
Αφίξεις και Έσοδα Εισερχομένων Τουριστών	7
Αφίξεις και Έσοδα από Κρουαζιέρα	9
Έσοδα Αερομεταφορών και Θαλάσσιων Μεταφορών	10
Έσοδα Οδικών και Σιδηροδρομικών Μεταφορών	10
Εγχώριος Τουρισμός	11
Τουρισμός και έμμεσα οφέλη	12
Τα έμμεσα οφέλη του Τουρισμού	13
Η συμβολή του τουρισμού στην Ελληνική Οικονομία	14
Η περιφερειακή κατανομή της Τουριστικής Δραστηριότητας και η συμβολή της ανά Περιφέρεια	15
Η συμβολή του Τουρισμού στο Ισοζύγιο Πληρωμών	16
Τουρισμός και Απασχόληση	17
Πηγές	18

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μια πρώτη εκτίμηση βάσει προσωρινών στοιχείων –
θα αναθεωρηθεί όταν ανακοινωθούν τα τελικά στοιχεία.

Εισαγωγή

Ο Τουρισμός ως “οριζόντια” οικονομική δραστηριότητα

Ο τουρισμός, σε αντίθεση με τις περισσότερες δραστηριότητες του πρωτογενούς και του δευτερογενούς τομέα, αποτελεί οριζόντια δραστηριότητα και όχι κάθετη. Δηλαδή, ο τουρισμός αποτελεί μια δραστηριότητα που οριοθετείται από την πλευρά της ζήτησης προϊόντων και υπηρεσιών, ενώ οι δραστηριότητες του πρωτογενούς και του δευτερογενούς τομέα αποτελούν δραστηριότητες παραγωγής και προσφοράς προϊόντων. Για παράδειγμα, ο μεταλλουργικός κλάδος συγκροτείται από τις εταιρείες παραγωγής προϊόντων μετάλλου και ο κλάδος των σιτηρών από τις αγροτικές επιχειρήσεις που παράγουν σιτηρά. Αντίθετα, η δραστηριότητα του τουρισμού επιδρά σε πολλούς κλάδους της οικονομίας, όπως μεταφορές (π.χ. ταξίδι με αεροπλάνο και transfer με λεωφορείο), διαμονής (σε ξενοδοχείο ή αλλού), εστίασης (σε εστιατόρια ή bar εντός ή εκτός του χώρου διαμονής), διασκέδασης (περιλαμβανομένων των επισκέψεων σε αξιοθέατα) και κατανάλωσης σε καταστήματα. Έτσι ο τουρισμός αποτελεί μια δραστηριότητα που -ούτως ή άλλως- αφορά πολλά και διάφορα μέρη του κοινωνικού και παραγωγικού ιστού μιας χώρας.

Ο Τουρισμός ως δραστηριότητα στην Ελλάδα

Η σπουδαιότητα του τουρισμού στην διαμόρφωση του ΑΕΠ της χώρας και της απασχόλησης θα αναλυθεί κατωτέρω διεξοδικά. Επιγραμματικά αναφέρουμε ότι ο τουρισμός αποτέλεσε τα χρόνια της κρίσης το ανάχωμα στην ύφεση και την ανεργία και στη συνέχεια οδήγησε την χώρα σε θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης. Επίσης, ο τουρισμός είναι ένας από τους τομείς που παρουσίασαν σημαντικό επενδυτικό ενδιαφέρον. Λόγω δε της μεγάλης διασποράς των τουριστικών προορισμών ανά την χώρα, ο τουρισμός παίζει καταλυτικό ρόλο στην διαμόρφωση του εισοδήματος σε πολλές Περιφέρειες της χώρας. Στον αντίποδα, ο τουρισμός έχει έντονη εποχικότητα λόγω του ότι οι διακοπές για Ήλιο & Θάλασσα -που αποτελούν την μεγαλύτερη ευρωπαϊκή προϊοντική αγορά- αποτελούν το βασικό τουριστικό προϊόν της χώρας.

Στόχος της παρούσας μελέτης

Δεδομένης της σημασίας του τουρισμού για την ελληνική οικονομία, η αποτύπωση των οικονομικών μεγεθών του αποτελεί προϋπόθεση για την διαμόρφωση και διατύπωση απόψεων και επιλογών ως προς την στρατηγική που πρέπει να ακολουθηθεί στον ελληνικό τουρισμό για την ανάπτυξή του και την επίλυση των προβλημάτων του. Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί στο να συμβάλλει στην κατεύθυνση αυτή προσφέροντας μια βάση συζήτησης αποτυπώνοντας τα ακόλουθα μεγέθη του ελληνικού τουρισμού:

- την συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία μέσω αναλυτικής καταγραφής και αποτύπωσης των μεγεθών για τον Εισερχόμενο Τουρισμό, τον Εγχώριο Τουρισμό, τις Επενδύσεις στον Τουρισμό και τις Έμμεσες και Προκαλούμενες Επιδράσεις του στην οικονομία,
- την περιφερειακή διάσταση του τουρισμού, δηλαδή την συμβολή του στις οικονομίες των Περιφερειών της χώρας,
- την συμβολή του τουρισμού στη διατήρηση ισορροπίας στο Εξωτερικό Ισοζύγιο Πληρωμών της χώρας,
- την συμβολή του τουρισμού στην απασχόληση.

Η Πανδημία του κορονοϊού και η επίδραση της στον τουρισμό

Αναμφίβολα, σε παγκόσμιο επίπεδο ο κλάδος των τουριστικών υπηρεσιών ήταν αυτός ο οποίος δέχτηκε το ισχυρότερο πλήγμα από την έναρξη της πανδημίας. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (UNWTO), ο παγκόσμιος τουρισμός την περίοδο 2019-2020 κατέγραψε μείωση διεθνών αφίξεων κατά -74% το οποίο μεταφράζεται σε απώλειες περίπου 1,08 δισ. διεθνών αφίξεων, λόγω της άνευ προηγουμένου μείωσης της ζήτησης και των εκτεταμένων ταξιδιωτικών περιορισμών. Η κατάρρευση του παγκόσμιου τουρισμού, μεταφράζεται σε απώλειες \$ 1,3 τρισ. σε έσοδα από εξαγωγές, 11 φορές περισσότερα από τις απώλειες που καταγράφηκαν κατά την διάρκεια της χρηματοπιστωτικής κρίσης το 2009, ενώ παράλληλα η πανδημία έθεσε σε κίνδυνο 100 με 120 εκατ. άμεσες θέσεις εργασίας στον τουριστικό κλάδο, τις περισσότερες εκ των οποίων σε μικρές και μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις.

Σε αυτό το δυσμενές τουριστικό περιβάλλον, ο ελληνικός τουρισμός δεν θα μπορούσε να μείνει αλώβητος, διακόπτοντας την ανοδική πορεία που κατέγραφαν στο σύνολο τους τα τουριστικά μεγέθη της χώρας έως και τον Φεβρουάριο του 2020. Συγκεκριμένα, ο ελληνικός τουρισμός την περίοδο 2019-2020, κατέγραψε μείωση αφίξεων κατά -76,5% (από 31.348 χιλ. το 2019 σε 7.375 χιλ. το 2020) και μείωση εισπράξεων κατά -75,6% (από € 17.680 εκατ. το 2019 σε € 4.310 εκατ. το 2020). Παρ' όλη την σημαντική μείωση που σημείωσαν τα τουριστικά μεγέθη της Ελλάδας, η απασχόληση στις Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης υποχώρησε σημαντικά λιγότερο (-10,0%, από 381,9 χιλ. το 2019 σε 343,6 χιλ. το 2020) ως επακόλουθο πρωτοβουλιών και μέτρων που ελήφθησαν από το κράτος για την στήριξη της απασχόλησης και των επιχειρήσεων.

Σύνοψη

Ο τουρισμός το 2020:

- παρουσίασε μείωση εσόδων από το εξωτερικό κατά -77,0% ή € -15.662 εκατ. (περιλαμβάνονται τα έξοδα μετάβασης και οι εισπράξεις από κρουαζιέρες),
- η μείωση της άμεσης συνεισφοράς του τουρισμού στην οικονομία της χώρας εκτιμάται σε € -15.851 εκατ. (ή κατά -72,3%, από € 21.926 εκατ. άμεσης συνεισφοράς στην οικονομία το 2019 σε € 6.075 εκατ. το 2020), όταν η συνολική μείωση του ΑΕΠ το 2020 ήταν € -17.924 εκατ. (ή κατά -9,8% από € 183,3 δισ. το 2019 σε € 165,3 δισ. το 2020).
- παρά την μείωση των εσόδων από τον εισερχόμενο τουρισμό κατά -77,0% έναντι -11,9% από τον εγχώριο τουρισμό, η τουριστική δραστηριότητα παρέμεινε κατά κύριο λόγο εξαγωγική με το 77,0% των εσόδων του τουρισμού να προέρχονται από τον εισερχόμενο τουρισμό (έναντι περισσότερο από 90% τις προηγούμενες χρονιές).
- η οικονομική συνεισφορά του αντιστοιχεί στο 3,7% του ΑΕΠ της χώρας, ενώ αν συνυπολογιστεί και η έμμεση συνεισφορά του, αντιστοιχεί μεταξύ 8,1% έως 9,7%,

- από κάθε € 1,0 τουριστικής δραστηριότητας, δημιουργείται επιπλέον € 1,2 έως 1,65 πρόσθετης οικονομικής δραστηριότητας. Ως αποτέλεσμα για κάθε € 1,0 τουριστικού εσόδου, το ΑΕΠ της χώρας αυξάνεται κατά € 2,2 έως € 2,65, δηλαδή ο τουρισμός είναι ένας κλάδος με μεγάλη διάχυση ωφελειών στην οικονομία,
- η οικονομία τριών νησιωτικών Περιφερειών (Ν. Αιγαίο, Ιόνια Νησιά και Κρήτη) εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τον τουρισμό,
- συμβάλλει άμεσα στην αιχμή (Q3) στο 15,9% της απασχόλησης και συνολικά (άμεσα και έμμεσα) μεταξύ 35,0% και 42,2% ενώ αποτέλεσε και αποτελεί βασικό μοχλό μείωσης της ανεργίας,
- κάλυψε με τις ταξιδιωτικές εισπράξεις το 22,1% του ελλείμματος του ισοζυγίου αγαθών. Οι εισπράξεις αυτές ισούνται με το 18,1% των εισπράξεων από τις εξαγωγές όλων των άλλων προϊόντων που εξαγει η χώρα, εξαιρουμένων των εισπράξεων από εξαγωγή πλοίων και καυσίμων.
- αν στις ταξιδιωτικές εισπράξεις συνυπολογισθούν και οι εισπράξεις από αερομεταφορές και θαλάσσιες μεταφορές από

Η συνεισφορά του τουρισμού
3,7% του ΑΕΠ
15,9% της απασχόλησης

τον εισερχόμενο τουρισμό, τότε το σύνολο των ταξιδιωτικών εισπράξεων ισούται με το 20,6% των εισπράξεων από τις εξαγωγές όλων των άλλων προϊόντων πλην πλοίων και καυσίμων.

Είναι προφανής από τα παραπάνω η σπουδαιότητα του τουρισμού για την ελληνική οικονομία ακόμα και κατά τη διάρκεια της πανδημίας.

Εισερχόμενος Τουρισμός

ΕΙΣΕΡΧΟΜΕΝΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Αφίξεις και Έσοδα Εισερχομένων Τουριστών 2020

7,4 εκ.

Τουρίστες επισκέφθηκαν την Ελλάδα το 2020

Εισερχόμενος Τουρισμός, 2020

	Αφίξεις	%	Έσοδα (€)	%
Ιαν	789.951	11%	286.077.141	7%
Φεβ	627.318	9%	239.584.005	6%
Μαρ	410.837	6%	88.946.822	2%
Απρ	37.566	1%	7.278.797	0%
Μαι	55.567	1%	13.088.895	0%
Ιουν	256.225	3%	64.336.251	2%
Ιούλ	828.185	11%	577.015.781	14%
Αυγ	1.806.946	25%	1.373.175.565	34%
Σεπ	1.334.766	18%	825.483.500	20%
Οκτ	954.797	13%	524.970.022	13%
Νοε	175.754	2%	60.700.000	1%
Δεκ	96.565	1%	33.517.000	1%
Σύνολο	7.374.477	100%	4.094.173.779	100%
Αεροπορικώς	5.550.468	75%		
Οδικώς	1.554.817	21%		
Σιδηρ/μικώς	590	0%		
Θαλασσίως	268.602	4%		

Πηγή: ΤτΕ-Επεξεργασία INSETE Intelligence

Τα στοιχεία εσόδων για το 2020 υπόκεινται σε αλλαγή.

Το 2020 η Ελλάδα υποδέχθηκε σχεδόν **7,4 εκατ. τουρίστες**, μόνιμους κατοίκους άλλων χωρών («Μη Κάτοικοι»), και εισέπραξε σχεδόν **€ 4,1 δισ.**

Αναφορικά με το μεταφορικό μέσο, η εικόνα λόγω και της πανδημίας διαφοροποιήθηκε σε σύγκριση με τα προηγούμενα χρόνια, με τις **αεροπορικές αφίξεις** να αυξάνουν το μερίδιό τους στο **75%** των αφίξεων ακολουθούμενες από τις **οδικές** με **21%** και τις **θαλάσσιες** με **4%**. Το ποσοστό των τουριστών που επέλεξαν το τρένο ως μέσο μεταφοράς για το ταξίδι τους στην Ελλάδα ήταν αμελητέο.

Η εποχικότητα των αφίξεων και των εσόδων διαταράχθηκε από τους ταξιδιωτικούς περιορισμούς που επιβλήθηκαν λόγω της πανδημίας και της γενικευμένης αβεβαιότητας που επικρατούσε στην τουριστική βιομηχανία. Συγκεκριμένα, από την έναρξη μέχρι την λήξη της τουριστικής περιόδου (Απρίλιος – Σεπτέμβριος) καταγράφηκε το **58,6%** των αφίξεων και το **69,9%** των εσόδων, τα χαμηλότερα μερίδια που έχουν καταγραφεί από την έναρξη της Έρευνας Συνόρων. Αυτό βέβαια, οφείλεται στην ισχνή, λόγω των ταξιδιωτικών περιορισμών και της επιβολής lockdown, συνεισφορά του 2^{ου} τριμήνου, μετά από ένα πολύ «δυνατό» ξεκίνημα τον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο. Ειδικότερα, τα μερίδια των αφίξεων και των εσόδων ανά τρίμηνο έχουν ως εξής: **Q1 24,8% / 15,0%** των αφίξεων / εσόδων, **Q3 53,8% / 67,8%** των αφίξεων / εσόδων και **Q4 16,6% / 15,1%** των αφίξεων / εσόδων. Στο 2^ο τρίμηνο, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, τόσο οι αφίξεις όσο και τα έσοδα ήταν σημαντικά μικρότερα, καταγράφοντας το **4,7%** των αφίξεων και το **2,1%** των εσόδων.

Αφίξεις και Έσοδα Εισερχομένων Τουριστών

-76,5%

μείωση αφίξεων

-76,8%

μείωση εσόδων

Εισερχόμενος Τουρισμός, 2019 - 2020				
	Αφίξεις		Έσοδα	
	2019	2020	2019	2020
Ιαν	659.982	789.951	229.752.000	286.077.141
Φεβ	503.540	627.318	197.331.418	239.584.005
Μαρ	772.507	410.837	307.843.018	88.946.822
Απρ	982.084	37.566	503.696.795	7.278.797
Μαι	2.386.667	55.567	1.514.268.455	13.088.895
Ιουν	4.102.207	256.225	2.491.517.691	64.336.251
Ιούλ	5.673.262	828.185	3.633.414.929	577.015.781
Αυγ	6.761.996	1.806.946	4.026.811.000	1.373.175.565
Σεπ	5.111.116	1.334.766	2.820.395.752	825.483.500
Οκτ	2.773.322	954.797	1.381.918.999	524.970.022
Νοε	929.502	175.754	286.652.977	60.700.000
Δεκ	692.184	96.565	286.312.995	33.517.000
Σύνολο	31.348.369	7.374.477	17.679.916.028	4.094.173.779
Μεταβολή		-76,5%		-76,8%

Πηγή: ΤεΕ-Επεξεργασία INSETE Intelligence

Τα στοιχεία εσόδων για το 2020 υπόκεινται σε αλλαγή.

	2019	2020	% Δ
Έσοδα (εκ. €)	17.680	4.094	-76,8%
Διαν/σεις (χιλ.)	232.464	64.053	-72,4%
Αφίξεις (χιλ.)	31.348	7.374	-76,5%
Μέση Διάρκεια Παραμονής	7,4	8,7	17,1%
ΜΚΔ	564,0	555,2	-1,6%
Δαπάνη/Διαν/ση	76,1	63,9	-16,0%

Πηγή: ΤεΕ-Επεξεργασία INSETE Intelligence

Τα στοιχεία εσόδων για το 2020 υπόκεινται σε αλλαγή.

¹ <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/oikodelt200607.pdf>

Το 2020, ο εισερχόμενος τουρισμός κατέγραψε τα χαμηλότερα μεγέθη από την έναρξη της Έρευνας Συνόρων (2005), τόσο στις αφίξεις (7,4 εκατ., -76,5% σε σχέση με το 2019) όσο και στα έσοδα (€ 4,1 δισ., -76,8%).

Ο αριθμός των διανυκτερεύσεων (των μη-κατοίκων) ανήλθε σε 64,1 εκατ. παρουσιάζοντας μείωση κατά -72,4% σε σχέση με το 2019.

Η Μέση κατά Κεφαλήν Δαπάνη (ΜΚΔ) ανήλθε στα € 555,2, εμφανίζοντας μείωση κατά -1,6%, που οφείλεται στην μείωση της Δαπάνης ανά Διανυκτέρευση κατά -16,0% (από € 76,1 σε € 63,9) ενώ αντίθετα η Μέση Διάρκεια Παραμονής σημείωσε αύξηση κατά +17,1% (από 7,4 διανυκτερεύσεις σε 8,7 διανυκτερεύσεις).

Βάσει της ακολουθούμενης μεθοδολογίας¹ για την καταγραφή των εσόδων, αυτά δεν περιλαμβάνουν το μέρος της δαπάνης του τουρίστα που παρέμεινε πρωτογενώς στο εξωτερικό, π.χ. η αμοιβή και το κέρδος του Tour Operator, αλλά περιλαμβάνουν μόνο το μέρος της δαπάνης του τουρίστα που καταναλώθηκε στην Ελλάδα, π.χ. το έσοδο του ξενοδοχείου ή τη δαπάνη του τουρίστα στα καταστήματα.

Ομοίως, δεν περιλαμβάνουν ούτε τα έσοδα από τις αερομεταφορές και τις θαλάσσιες μεταφορές των εισερχόμενων τουριστών για την μετάβασή τους στην Ελλάδα, που καταγράφονται ξεχωριστά και αθροίζονται με όλες τις άλλες δαπάνες μεταφορών όπως π.χ. cargo, στοιχεία από επιβάτες κρουαζιέρας. Τα πρόσθετα αυτά έσοδα, όπως και η εγχώρια τουριστική δαπάνη, εξετάζονται αναλυτικά κατωτέρω.

Αφίξεις και Έσοδα από Κρουαζιέρα

**-98,8% στις αφίξεις επιβατών
κρουαζιέρας και
-98,2% μείωση δαπανών**

Τουρισμός Κρουαζιέρας				
	Αφίξεις		Έσοδα (€)	
	2019	2020	2019	2020
Α' Τρίμηνο	32.977	20.051	11.608.638	2.496.931
Β' Τρίμηνο	720.814	0	157.714.028	0
Γ' Τρίμηνο	1.086.691	3.270	212.769.190	2.299.664
Δ' Τρίμηνο	815.700	8.053	116.791.500	4.056.814
Σύνολο	2.656.181	31.374	498.883.356	8.853.409
Μεταβολή 2018-2019		-98,8%		-98,2%

Πηγή: ΤτΕ-Επεξεργασία INSETE Intelligence
Τα στοιχεία εσόδων για το 2020 υπόκεινται σε αλλαγή.

Τέλος, τα ανωτέρω στοιχεία της Έρευνας Συνόρων της ΤτΕ που δεν περιλαμβάνουν ούτε τους επιβάτες κρουαζιέρας, εκτός από αυτούς που τελειώνουν την κρουαζιέρα τους στην Ελλάδα και αναχωρούν από κάποιο ελληνικό αεροδρόμιο ή λιμάνι. Το ποσοστό των επιβατών αυτών είναι πολύ μικρό. Προκειμένου, συνεπώς, να καταγραφεί και η κίνηση των επιβατών κρουαζιέρας και οι εισπράξεις από αυτούς, η ΤτΕ εκπονεί και την Έρευνα Κρουαζιέρας. Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας αυτής, το **2020 η Ελλάδα υποδέχθηκε σχεδόν 31 χιλ. τουρίστες κρουαζιέρας, μειωμένους σε σύγκριση με το 2019 κατά -98,8%, και εισέπραξε σχεδόν € 8,9 εκατ., μειωμένα κατά -98,2%.**

Λόγω των ταξιδιωτικών περιορισμών και της επιβολής του lockdown, δεν καταγράφηκε καθόλου κίνηση κρουαζιέρας στο 2^ο τρίμηνο του 2020. Συγκεκριμένα, στο 1^ο τρίμηνο κατεγράφη το **63,9%** των αφίξεων και το **28,2%** των εσόδων κρουαζιέρας, στο 3^ο τρίμηνο το **10,4%** των αφίξεων και το **26,0%** των εσόδων ενώ στο 4^ο τρίμηνο το **25,7%** των αφίξεων και το **45,8%** των εσόδων.

Πλέον των παραπάνω, για τον υπολογισμό του συνολικού εσόδου από κρουαζιέρα, θα πρέπει να προσμετρηθούν και οι δαπάνες των εταιρειών κρουαζιέρας που το 2019 εκτιμήθηκαν σε **€ 138 εκατ.** Συνεπώς με αντίστοιχη αναλογική μείωση όπως τα έσοδα που αποτυπώνονται στην Έρευνα Κρουαζιέρας της ΤτΕ, τα έσοδα αυτά εκτιμώνται σε **€ 2 εκατ.** για το 2020.

Έσοδα Αερομεταφορών και Θαλάσσιων μεταφορών

Όπως αναφέραμε, η Έρευνα Συνόρων της ΤτΕ δεν περιλαμβάνει την δαπάνη των τουριστών για μεταφορά προς και από την Ελλάδα. Ένα μέρος της δαπάνης αυτής εισπράττεται από ελληνικές εταιρείες και άρα το σύνολο των εσόδων αυτών αποτελεί έσοδο της χώρας προερχόμενο από τον τουρισμό. Ένα άλλο μέρος της δαπάνης αυτής καταβάλλεται σε εταιρείες του εξωτερικού οι οποίες, στη συνέχεια, καταβάλλουν μέρος του εσόδου τους για την εξυπηρέτηση των πελατών τους (πχ για το προσωπικό που απασχολούν στην Ελλάδα ή για αμοιβές εταιρειών handling). Προκειμένου να προσδιορίσουμε το έσοδο της χώρας από αεροπορικές και θαλάσσιες μεταφορές, επικοινωνήσαμε με επαγγελματικές ενώσεις και εταιρείες που δραστηριοποιούνται στους κλάδους αυτούς (αεροπορικές εταιρείες, ακτοπλοϊκές εταιρείες, εταιρείες handling κλπ.).

Σύμφωνα με τα στοιχεία που συλλέξαμε, τα έσοδα των ελληνικών επιχειρήσεων από τη δραστηριότητα αυτή εκτιμώνται το 2020 σε **€ 512 εκατ. (-73,2%)** για τις αερομεταφορές και **€ 49 εκατ. (-49,8%)** για τις θαλάσσιες μεταφορές, έναντι **€ 1.914 εκατ.** και **€ 97 εκατ.** αντίστοιχα για το 2019.

Έσοδα Οδικών και Σιδηροδρομικών Μεταφορών

Οδικές Μεταφορές: το μέρος της δαπάνης των κατοίκων αλλοδαπής που αφορά σε κατανάλωση εντός Ελλάδος (πχ κατανάλωση βενζίνης) καταγράφεται από την Έρευνα Συνόρων της ΤτΕ, ενώ το μέρος της δαπάνης που αφορά σε κατανάλωση εκτός Ελλάδος δεν αφορά στην παρούσα καταγραφή.

Σιδηροδρομικές Μεταφορές: το μέρος της δαπάνης των κατοίκων αλλοδαπής που αφορά σε κατανάλωση εντός Ελλάδος καταγράφεται από την Έρευνα Συνόρων της ΤτΕ, ενώ το μέρος της δαπάνης που αφορά σε κατανάλωση εκτός Ελλάδος δεν αφορά στην παρούσα καταγραφή. Το εκτιμώμενο -πρόσθετο- έσοδο του ΟΣΕ κρίνεται ως αμελητέο αφού η εκτίμηση για τον αριθμό εισερχομένων τουριστών με σιδηρόδρομο ανήρχετο σε λιγότερο από 7.000.

ΕΓΧΩΡΙΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

-63,6%

μειώθηκε η δαπάνη του εγχώριου τουρισμού από το 2008

Σύμφωνα με την «Έρευνα Διακοπών» της ΕΛΣΤΑΤ για το 2020, η εγχώρια τουριστική δαπάνη για ταξίδια με τουλάχιστον μία διανυκτέρευση ανήλθε σε **€ 1.409 εκατ.** όταν για το 2019 ήταν **€ 1.599 εκατ.**, δηλαδή μειωμένη κατά **-11,9%** σε σύγκριση με το 2019. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 2008, η αντίστοιχη δαπάνη ήταν **€ 3.868 εκατ.** Δηλαδή, κατά την περίοδο 2008-2020, η δαπάνη του εγχώριου τουρισμού μειώθηκε κατά **-63,6%**.

Για τα ταξίδια με τουλάχιστον 1 διανυκτέρευση την περίοδο 2019-2020, προκύπτει ότι:

- ο αριθμός των ταξιδιών μειώθηκε κατά **-12,3%** (από **4,9 εκατ.** ταξίδια το 2019 σε **4,3 εκατ.** ταξίδια το 2020),
- η συνολική δαπάνη μειώθηκε κατά **-11,9%** (από **€ 1,6 δισ.** το 2019 σε **€ 1,4 δισ.** το 2020),
- οι διανυκτερεύσεις μειώθηκαν κατά **-1,7%** (από **53,7 εκατ.** το 2019 σε **52,7 εκατ.** το 2020),
- παρά την μείωση της Μέσης Δαπάνης ανά Διανυκτέρευση (ΜΔΔ) κατά **-10,3%** (από **€ 30** το 2019 σε **€ 27** το 2020),
- η Μέση κατά Κεφαλή Δαπάνη (ΜΚΔ) αυξήθηκε οριακά κατά **+0,5%** (από **€ 324** το 2019 σε **€ 325** το 2020), λόγω της αύξησης
- της Μέσης Διάρκειας Παραμονής (ΜΔΠ) κατά **+12,1%** (από **10,9 διανυκτερεύσεις** το 2019 σε **12,2 διανυκτερεύσεις** το 2020).

Εγχώριος Τουρισμός Ταξίδια με 1 τουλάχιστον Διανυκτέρευση						
	2016	2017	2018	2019	2020	%Δ 2020-19
Ταξίδια	4.590.484	5.296.499	5.523.673	4.941.550	4.331.856	-12,3%
Δαπάνη (€)	1.286.735.621	1.398.365.311	1.714.551.188	1.598.636.515	1.408.617.976	-11,9%
Διανυκτερεύσεις	46.438.123	53.577.582	59.630.035	53.650.631	52.729.191	-1,7%
ΜΚΔ (σε €)	280	264	310	324	325	0,5%
ΜΔΔ (σε €)	28	26	29	30	27	-10,3%
ΜΔΠ (σε Διανυκτερεύσεις)	10,1	10,1	10,8	10,9	12,2	12,1%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΤτΕ-Επεξεργασία INSETE Intelligence

Τουρισμός και έμμεσα οφέλη

ΤΑ ΕΜΜΕΣΑ ΟΦΕΛΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Για κάθε € 1 αύξηση
στα τουριστικά έσοδα,
το ΑΕΠ αυξάνει κατά € 2,65

	% Κατανομή Τουριστικών Εσόδων	Πολλα- πλασιαστής
Καταλύματα	45,3	2,50
Εστίαση	18,0	2,50
Θαλάσσιες Μεταφορές	9,0	2,41
Οδικές Μεταφορές	7,1	3,25
Εναέριες Μεταφορές	5,4	2,98
Εμπόριο	4,9	3,69
Ψυχαγωγία	3,8	1,90
Ταξιδιωτικά Γραφεία	3,7	3,68
Ενοικίαση Αυτ/των	1,8	1,39
Συνέδρια	1,0	4,13
Σταθμισμένος Μέσος Όρος		2,65

Πηγή: ΚΕΠΕ, IOBE - Επεξεργασία INSETE Intelligence

Σύμφωνα με τον IOBE (2012), κάθε € 1,0 που δημιουργεί η τουριστική δραστηριότητα, δημιουργεί έμμεση και προκαλούμενη πρόσθετη οικονομική δραστηριότητα € 1,2 και άρα, συνολικά, δημιουργεί € 2,2 ΑΕΠ. Δηλαδή, ο πολλαπλασιαστής της τουριστικής δραστηριότητας ανέρχεται 2,2.

Στον πίνακα απεικονίζονται οι πολλαπλασιαστές των επιμέρους κλάδων της ελληνικής οικονομίας σύμφωνα με μελέτη του ΚΕΠΕ (2014), καθώς και η ποσοστιαία συμβολή του κάθε υποκλάδου στην ελληνική τουριστική δραστηριότητα σύμφωνα με την μελέτη του IOBE (2021).

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα, ο προκύπτων πολλαπλασιαστής του τουρισμού για την ελληνική τουριστική οικονομία ανέρχεται σε 2,65 που σημαίνει πως για κάθε € 1,0 από την τουριστική δραστηριότητα, δημιουργείται έμμεση και προκαλούμενη πρόσθετη οικονομική δραστηριότητα € 1,65 και άρα, συνολικά, το ΑΕΠ αυξάνει κατά € 2,65.

Συνεπώς, ο πολλαπλασιαστής της τουριστικής δραστηριότητας κυμαίνεται μεταξύ 2,2 και 2,65.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

77% του τουρισμού το 2020 ήταν εξαγωγική δραστηριότητα

Κατηγορία Δαπάνης	2019, € εκ.*	2020, € εκ.	%Δ
Δαπάνη Εισερχόμενων Τουριστών	17.680	4.094	-76,8%
Δαπάνη Τουριστών Κρουαζιέρας	499	9	-98,2%
Δαπάνη Εταιρειών Κρουαζιέρας	138	2	-98,2%
Αερομεταφορές	1.914	512	-73,2%
Θαλάσσιες Μεταφορές	97	49	-49,8%
Εγχώριος Τουρισμός	1.599	1.409	-11,9%
Άμεση Επίπτωση Τουρισμού	€21.926	€6.075	-72,3%
ως % ΑΕΠ	12,0%	3,7%	
πολλαπλασιαστής ΙΟΒΕ	2,2	2,2	
Έμμεσο και Άμεσο Αποτέλεσμα	€48.237	€13.365	-72,3%
ως % ΑΕΠ	26,3%	8,1%	
πολλαπλασιαστής ΚΕΠΕ	2,65	2,65	
Έμμεσο και Άμεσο Αποτέλεσμα	€58.104	€16.099	-72,3%
ως % ΑΕΠ	31,7%	9,7%	
ΑΕΠ	€183.250	€165.326	-9,8%

Πηγή: INSETE Intelligence

Τα στοιχεία του ΑΕΠ υπόκεινται σε αλλαγή

* Για το 2020 δεν υπήρξαν επαρκή στοιχεία για τον υπολογισμό των επενδύσεων. Για το 2019, είχαν υπολογιστεί επενδύσεις της τάξης των € 1.178 εκατ. Λαμβάνοντας υπόψη τις επενδύσεις αυτές, η άμεση επίπτωση του τουρισμού το 2019 υπολογίστηκε σε € 23.104 εκατ. ενώ το έμμεσο και άμεσο αποτέλεσμα κυμάνθηκε μεταξύ € 50.830 εκατ. έως € 61.227 εκατ.

Σύμφωνα με την 2^η εκτίμηση της ΕΛΣΤΑΤ, το ΑΕΠ της χώρας, σε τρέχουσες τιμές, το 2020 διαμορφώθηκε στα € 165.326 εκατ. μειωμένο κατά -9,8% σε σύγκριση με το 2019 (€ 183.250 εκατ.).

Συνοψίζοντας τα στοιχεία για τον τουρισμό που παραθέσαμε παραπάνω και συγκρίνοντάς τα και με το ΑΕΠ της χώρας προκύπτει η ακόλουθη εικόνα:

- η άμεση συνεισφορά του τουρισμού στην οικονομία της χώρας το 2020 εκτιμάται σε € 6,1 δισ., μέγεθος που αντιστοιχεί με το 3,7% του ΑΕΠ.
- συνυπολογίζοντας και τα πολλαπλασιαστικά οφέλη, η συνολική συνεισφορά του τουρισμού στην οικονομία της χώρας το 2020 εκτιμάται μεταξύ € 13,4 και € 16,1 δισ., μεγέθη που αντιστοιχούν μεταξύ 8,1% έως 9,7% του ΑΕΠ.
- το ΑΕΠ παρουσίασε ετήσια μείωση κατά -9,8% ή κατά € -17.924 εκατ., ενώ η δραστηριότητα του τουρισμού μειώθηκε σε ετήσια βάση κατά -72,3% ή κατά € -15.851 εκατ. άμεσα ή € -34.872 / -42.005 εκατ. έμμεσα και άμεσα. Η μείωση της τουριστικής δραστηριότητας οφείλεται στην πανδημία και τα μέτρα αντιμετώπισής της και προήλθε κατά -77,0% από τον εισερχόμενο τουρισμό έναντι -11,9% από τον εγχώριο τουρισμό.
- παρ' όλ' αυτά, το ποσοστό του εισοδήματος της τουριστικής δραστηριότητας που προήλθε από το εξωτερικό ανήλθε σε 77,0% (έναντι περισσότερο από 90% τις προηγούμενες χρονιές). Δηλαδή ο τουρισμός παρέμεινε και το 2020 μια κατ' εξοχήν εξαγωγική δραστηριότητα.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΗ ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

Ο τουρισμός στηρίζει τα εισοδήματα της Περιφέρειας

Περιφέρεια	% κατανομή εσόδων εισερχόμενου τουρισμού 2020	αναλογία άμεσης τουριστικής δαπάνης 2020 - σε € εκ.	ΑΕΠ Περιφερειών 2020* - σε εκ.	% ΑΕΠ στο οποίο αντιστοιχεί η τουριστική δαπάνη	κατά κεφαλήν ΑΕΠ 2018 - σε €
Ν. Αιγαίο	29%	1.771	5.687	31%	18.054
Κρήτη	20%	1.214	8.344	15%	14.302
Αττική	18%	1.073	79.034	1%	22.915
Κεντ. Μακεδονία	10%	581	22.636	3%	13.125
Ιόνια Νησιά	10%	629	2.928	21%	15.587
Πελοπόννησος	3%	186	7.382	3%	13.943
Αν. Μακεδονία & Θράκη	2%	129	6.322	2%	11.446
Θεσσαλία	2%	122	8.334	1%	12.578
Ήπειρος	2%	116	3.618	3%	11.775
Δυτ. Ελλάδα	2%	98	7.306	1%	12.082
Στερεά Ελλάδα	1%	83	7.684	1%	15.030
Δυτ. Μακεδονία	1%	38	3.778	1%	15.319
Β. Αιγαίο	1%	35	2.273	2%	11.434
Σύνολο Χώρας	100,0%	6.075	165.326	3,7%	16.745

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΤτΕ – Επεξεργασία INSETE Intelligence

* Η κατανομή του ΑΕΠ των Περιφερειών είναι εκτίμηση λαμβάνοντας υπόψη την ποσοστιαία κατανομή του 2017

Ελλείπει στοιχεία για την περιφερειακή κατανομή της συνολικής τουριστικής δαπάνης, η εκτίμησή της γίνεται προσεγγιστικά, βάσει της κατανομής των εσόδων του εισερχόμενου τουρισμού όπως αποτυπώνονται από την Έρευνα Συνόρων της Τράπεζας της Ελλάδας. Τα στοιχεία αυτά συγκρίνονται με την εκτίμηση του ΑΕΠ της κάθε Περιφέρειας, λαμβάνοντας υπόψη αφενός το ΑΕΠ του 2020 και αφετέρου την τελευταία διαθέσιμη % κατανομή (στοιχεία 2018).

Λόγω της προσεγγιστικής φύσης των στοιχείων του πίνακα, η εικόνα που αναδεικνύει είναι κατά κύριο λόγο ενδεικτική.

ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΠΛΗΡΩΜΩΝ

Ιδιαίτερα υψηλή είναι η συμβολή του τουρισμού στην κάλυψη του ελλείματος του εμπορικού ισοζυγίου

	2019 (εκ. €)	2020 (εκ. €)	% μεταβολή
Ισοζύγιο Αγαθών	-22.833	-18.528	18,9%
Ταξιδιωτικές Εισπράξεις (περ. κρουαζιέρα)	18.179	4.103	-77,4%
ως % ελλείματος Ισοζυγίου Αγαθών	79,6%	22,1%	
Εκτίμηση Εσόδων από Μεταφορές	2.149	563	
Ταξιδιωτικές Εισπράξεις και Μεταφορές/Ισοζύγιο αγαθών	89,0%	25,2%	
Εξαγωγές Αγαθών	32.434	28.904	-10,9%
Εξαγωγές Αγαθών πλην Πλοίων και Καυσίμων	23.263	22.649	-2,6%
Ταξιδιωτικές Εισπράξεις / Εξαγωγές Αγαθών	56,0%	14,2%	
Ταξιδιωτικές Εισπράξεις και μεταφορές / Εξαγωγές Αγαθών	62,7%	16,1%	
Ταξιδιωτικές Εισπράξεις / Εξαγωγές Αγαθών πλην Πλοίων και Καυσίμων	78,1%	18,1%	
Ταξιδιωτικές Εισπράξεις και μεταφορές / Εξαγωγές Αγαθών πλην Πλοίων και Καυσίμων	87,4%	20,6%	

Πηγή: ΤτΕ – Επεξεργασία INSETE Intelligence

* Τα στοιχεία εσόδων για το 2020 είναι προσωρινά και υπόκειται σε αλλαγή

Ο τουρισμός, ιδιαίτερα μέσα στην οικονομική κρίση, αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες πηγές εσόδων της χώρας που εξισορροπούσε το Ισοζύγιο Πληρωμών. Η τάση αυτή, διακόπηκε απότομα το 2020, λόγω των ταξιδιωτικών περιορισμών και της άνευ προηγουμένου μείωση της ζήτησης για ταξίδια. Ως εκ τούτου, η συμβολή του τουρισμού στην κάλυψη του εμπορικού ισοζυγίου μειώθηκε σημαντικά.

Συγκεκριμένα, για το 2020 **οι ταξιδιωτικές εισπράξεις κάλυψαν το 22,1% του ελλείματος του Ισοζυγίου Αγαθών** (έναντι 79,6% το 2019). Αν συνυπολογιστούν και τα έσοδα αερομεταφορών, κρουαζιέρας κλπ. που η ΤτΕ υπολογίζει σε άλλους κωδικούς του ισοζυγίου πληρωμών, τότε η συμβολή του εισερχόμενου τουρισμού στην κάλυψη του ελλείματος ισοζυγίου αγαθών φτάνει το **25,2%** (έναντι **89,0%** το 2019).

Επίσης, οι εισπράξεις από τον τουρισμό το 2020 αντιπροσωπεύουν το **14,2%** (έναντι 56,0% το 2019) του συνόλου των εισπράξεων από τις εξαγωγές κάθε μορφής αγαθών που κάνει η χώρα. Αν στις εισπράξεις αυτές συνυπολογιστούν και τα έσοδα από τις μεταφορές, τότε το σύνολο ισούται με το **16,1%** (έναντι 62,7% το 2019) των εισπράξεων από τις εξαγωγές αγαθών.

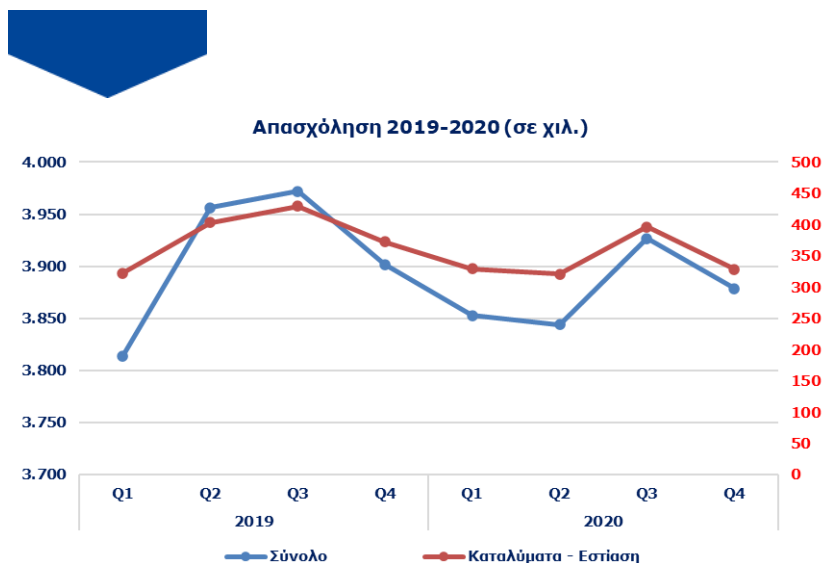
Αν από τις εξαγωγές αγαθών αφαιρεθούν οι εξαγωγές πλοίων και καυσίμων, τότε το ποσοστό των εισπράξεων από τον τουρισμό ισούται με το **18,1%** (έναντι **78,1%** το 2019) του συνόλου των εισπράξεων από τις εξαγωγές αγαθών. Επίσης, εάν στις εισπράξεις του τουρισμού συνυπολογίσουμε και τις μεταφορές, το ποσοστό των εισπράξεων ισούται με το **20,6%** (έναντι **87,4%** το 2019) των εισπράξεων από τις εξαγωγές αγαθών που κάνει η χώρα πλην πλοίων και καυσίμων.

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

Ανάσχεση της θετικής πορείας που κατέγραφε τα τελευταία χρόνια η απασχόληση στα καταλύματα και την εστίαση

	Εξέλιξη απασχόλησης για τα έτη 2019-2020 (σε χιλ.)							
	2019				2020			
	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4
Σύνολο	3.814	3.956	3.972	3.902	3.853	3.844	3.927	3.878
% μεταβολή					1,0%	-2,8%	-1,1%	-0,6%
Καταλύματα - Εστίαση	322	403	429	373	329	321	396	329
% μεταβολή					2,1%	-20,4%	-7,7%	-11,9%

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού ΕΛΣΤΑΤ – Επεξεργασία INSETE Intelligence

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού ΕΛΣΤΑΤ - Επεξεργασία INSETE Intelligence

Ο τουρισμός, εκτός από την μεγάλη συμβολή στην οικονομία της χώρας έχει μεγάλη συμβολή και στην απασχόληση και, τα τελευταία χρόνια, έχει συμβάλει σημαντικά στην μείωση της ανεργίας. Η θετική αυτή πορεία όμως διεκόπη λόγω της πανδημίας του κορονοϊού. Συγκεκριμένα, η απασχόληση στα τουριστικά επαγγέλματα υπηρεσιών καταλυμάτων και εστίασης μειώθηκε κατά **-20,4%**, το 2^ο τρίμηνο έναντι **-2,8%** της συνολικής απασχόλησης, κατά **-7,7%** έναντι **-1,1%** στο 3^ο τρίμηνο και κατά **-11,9%** έναντι **-0,6%** στο 4^ο τρίμηνο. Στο 1^ο τρίμηνο του 2020, κατεγράφη αύξηση της απασχόλησης τόσο στα καταλύματα και την εστίαση (+2,1%) έναντι +1,0% στο σύνολο της απασχόλησης. Αυτό συνέβη διότι το 1^ο τρίμηνο του 2020 –προ πανδημίας– υπήρξε σημαντική αύξηση της τουριστικής δραστηριότητας.

Όπως ήδη αναφέρθηκε (βλ. πίνακα στην σελ. 13 με στοιχεία IOBE (2012)), τα καταλύματα και η εστίαση αντιπροσωπεύουν το 63,3% της τουριστικής δαπάνης στην Ελλάδα. Με την υπόθεση εργασίας ότι αντίστοιχη είναι και η συμβολή των δύο αυτών κλάδων στην απασχόληση σε δραστηριότητες που σχετίζονται με τον τουρισμό, μπορούμε να συνάγουμε ότι το σύνολο της απασχόλησης που δημιούργησε ο τουρισμός κατά την αιχμή (Q3) του 2020 εκτιμάται σε **626 χιλιάδες εργαζόμενους ή το 15,9%** της συνολικής απασχόλησης.

Αν συνυπολογισθούν, με πολλαπλασιαστή αντίστοιχο του ΑΕΠ (2,2 ή 2,65), τότε η συνολική απασχόληση (άμεση και έμμεση) που δημιουργεί ο τουρισμός ανέρχεται στο **35,0%** έως **42,2%** του συνόλου.

Η συμβολή του τουρισμού στην Ελληνική Οικονομία, 2020

Πηγές

- Ελληνική Στατιστική Αρχή,
- Έρευνα Συνόρων της Τράπεζας της Ελλάδας,
- Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας,
- Σύνδεσμος Επιχειρήσεων Επιβατηγού Ναυτιλίας,
- IOBE (2012), Η επίδραση του τουρισμού στην ελληνική οικονομία,
- ΚΕΠΕ (2014), Οικονομικές Εξελίξεις, Τεύχος 24, Ιούνιος 2014,
- Άρης Ίκκος & Σεραφείμ Κουτσός (2020), Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία το 2019 (INΣΕΤΕ),
- CLIA (2018), Contribution of Cruise Tourism to the Economies of Europe 2017,

Η παρούσα μελέτη υλοποιήθηκε από το ΙΝΣΕΤΕ στο πλαίσιο της Πράξης:
«Δράσεις πρόγνωσης και παρακολούθησης μεταβολών του Τουριστικού Τομέα για την
ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και της διαρθρωτικής προσαρμογής του»
με κωδικό MIS 5003333, η οποία εντάσσεται στο **Επιχειρησιακό Πρόγραμμα**
“Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία 2014-2020” και
συγχρηματοδοτείται από το **Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ)**

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΕΤΠΑ, ΤΣ & ΕΚΤ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΑΝΕΚ

ΕΠΑνεΚ 2014-2020
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

SETE

INSETE

www.sete.gr

www.insete.gr